

MARZENA BOGUS, NAUCZYCIELE SZKÓŁ LUDOWYCH
ŚLĄSKA CIESZYŃSKIEGO W XIX I NA POCZĄTKU XX WIEKU.
UWARUNKOWANIA PRAWNE I ZAWODOWE, WYDAWNICTWO
IM. STANISŁAWA PODOBIŃSKIEGO AKADEMII
IM. JANA DŁUGOSZA W CZĘSTOCHOWIE,
KONGRES POLAKÓW W REPUBLICIE CZESKIEJ,
CZESKI CIESZYN–CZĘSTOCHOWA 2015, SS. 518

Mimo sporej literatury na temat dziejów szkolnictwa na Śląsku Cieszyńskim nauczyciele szkół ludowych (odpowiednik dzisiejszych szkół podstawowych) nie doczekali się wyczerpującego opisu jako grupa zawodowa. „Rechtorzy” interesowali historyków albo jako jednostki w jakiś sposób wybijające się ponad przeciętność, albo jako postacie ważne w życiu społecznym danej miejscowości. Duże znaczenie ma też perspektywa, bo historyków głównie emocjonowały te same sprawy, co miejscowych dziennikarzy z czasów austriackich, czyli kwestie narodowe (językowe)¹. Trudno się dziwić, bo doprowadziły one do podzielenia regionu w 1918 roku pomiędzy Polskę i Czechosłowację – chociaż nie obyło się bez dużego wsparcia zachodnich mocarstw, które wbrew pięknym sloganom dwa lata później arbitralnie wytyczały granice, nie oglądając się na opinię najbardziej zainteresowanych mieszkańców.

Książka dr Marzeny Bogus (Akademia im. Jana Długosza w Częstochowie) *Nauczyciele szkół ludowych Śląska Cieszyńskiego w XIX i na początku XX wieku. Uwarunkowania prawne i zawodowe* uzupełnia pewną lukę w regionalnej historiografii, ale nie czyni tego tylko z perspektywy historyka regionalisty. Po pierwsze, jest to książka autorstwa historyka wychowania. Po drugie, Marzena Bogus ma również warsztat właśnie historyka regionalisty, o czym świadczy chociażby zakres kwerendy archiwalnej i bibliotecznej, jak i jej wcześniejsze opracowania, zwłaszcza bardzo dobra monografia poświęcona rodowi Kotulów².

Jest to zatem praca interdyscyplinarna, przy czym jestem zwolennikiem podejścia, że o interdyscyplinarności nie decydują deklaracje, ale erudycja autora³. Monografia

¹ Przegląd starszej literatury: K. Nowak, *Stan badań nad dziejami szkolnictwa na Śląsku Cieszyńskim*, [w:] *Książka – biblioteka – szkoła w kulturze Śląska Cieszyńskiego*, red. J. Spyra, Cieszyn 2001, s. 9–26.

² M. Bogus, *Kotulowie i ich działalność oświatowa na Śląsku Cieszyńskim w XIX i XX wieku*, Ostrava 2006.

³ Por. D.A. Sikorski, *O badaniach interdyscyplinarnych w badaniach nad wczesnym średniowieczem – uwagi krytyczne*, „Acta Universitatis Wratislaviensis” 2966, Historia CLXXV, Wrocław 2006, s. 387–400.

w zupełności spełnia tę definicję interdyscyplinarności. Zastrzegam jednak, że jako recenzent przyjmuję perspektywę przede wszystkim historyka regionalisty.

Praca jest oparta na szerokiej kwerendzie archiwalnej, prasowej i bibliotecznej. Marzena Bogus kwerendą objęła między innymi Archiwum Główne Akt Dawnych, archiwa państwowe w Bielsku-Białej i w Cieszynie, zasoby Książnicy Cieszyńskiej i Biblioteki i Archiwum im. B.R. Tschammera w Cieszynie oraz czeskie archiwa w Brnie, Frydku-Mistku, Karwinie i Opawie. Trudno doszukać się jakiegokolwiek braku w wykorzystanych źródłach czy literaturze, co zwykle recenzentem sprawia dodatkową przyjemność, bo mogą się wykazać własną erudycją. Jedynie wśród pamiętników można byłoby uwzględnić wspomnienia Jana Szuścika (1879–1940) wydane w 2011 roku pod tytułem *Pamiętnik „Żywot Nauczyciela”*⁴. Wśród tytułów prasowych wymienionych w bibliografii brak „Nowego Czasu”, wydawanego od 1877 roku, organu polskich ewangelików skłaniających się ku opcji niemieckiej, gdzie można odnaleźć szereg szczegółów na temat realiów pracy nauczycielskiej w drugiej połowie XIX i na początku XX wieku. Informacje i z pamiętnika Szuścika, i z „Nowego Czasu” pełniłyby jednak jedynie rolę „ozdobników”, ciekawostek, które w żaden sposób nie wpłynęłyby na treść wywodów Autorki. W bibliografii jest osobny wykaz aktów prawnych i zbiorów ustaw; warto dodać, że obecnie większość aktów normatywnych dostępnych jest w bazie ALEX, na stronach Austriackiej Biblioteki Narodowej⁵.

Ramy czasowe recenzowanej monografii wyznaczają lata 1805 i 1918. Termin początkowy związany jest z datą wydania *Politycznego regulaminu szkół niemieckich w cesarskich krajach dziedzicznych*. Termin końcowy wyznacza rozpad monarchii Habsburgów i związana z tym zmiana przynależności państwowej Śląska Cieszyńskiego.

Monografia podzielona jest na pięć części, które z kolei dzielą się na osobne rozdziały. Pierwsza część, zatytułowana *Legislacyjne i instytucjonalne determinanty na Śląsku Cieszyńskim*, przedstawia uwarunkowania prawne i instytucjonalne, w ramach których funkcjonowali nauczyciele na Śląsku Cieszyńskim w omawianym okresie. Szczególnie ważną cezurą był rok 1869, kiedy wydano *Ustawę szkolną o podstawach oświaty w zakresie szkół ludowych*.

W pierwszym rozdziale Autorka przedstawia i krótko omawia najważniejsze akty prawne, a w drugim instytucje oświatowe w świetle ustawodawstwa austriackiego i krajowego (śląskiego). W trzecim zajmuje się kwestią nazewnictwa i typów szkół elementarnych na Śląsku Cieszyńskim, przy czym przekonujące jest zaliczenie według Autorki seminariów nauczycielskich do szkół zawodowych, a nie do szkolnictwa niższego, jak czyni się czasami w literaturze przedmiotu (s. 58–59). Rozdział czwarty, traktujący o strukturach nadzoru nad szkolnictwem, jest najkrótszy, lecz Marzena Bogus odsyła w tym przypadku do osobnego artykułu, gdzie szerzej omawia to zagadnienie⁶. Ostatni, piąty rozdział poświęcono nauczycielom w świetle

⁴ J. Szuścik, *Pamiętnik „Żywot Nauczyciela”*, Toruń 2011.

⁵ ALEX. Historische Rechts- und Gesetzestexte Online, <http://alex.onb.ac.at> [dostęp: 26.12.2016].

⁶ M. Bogus, *Nadzór szkolny i jego rola w budowaniu i zarządzaniu systemem oświaty na Śląsku Cieszyńskim w czasach austriackich*, „Przegląd Historyczno-Oświatowy” 2012, t. 55, nr 1/2, s. 5–17.

ustaw i rozporządzeń, a wieńczy go pełny zapis przysięgi służbowej składanej przy pierwszym stałym mianowaniu.

Część druga monografii, *Nauczyciele ludowi Śląska Cieszyńskiego jako kategoria społeczno-zawodowa*, rozpoczyna się od przedstawienia sytuacji nauczycieli na Śląsku Cieszyńskim od średniowiecza do 1805 roku w rozdziale *Bakalarze, rektorzy i schulmani. Wprowadzenie w zagadnienie*. Nie zgodziłbym się jedynie ze stwierdzeniem Autorki, że pozycja społeczna nauczycieli wiejskich była niska (s. 94). Oczywiście, niskie zarobki w jakiś sposób determinowały ich rolę w lokalnej społeczności, ale wrywkowa kwerenda ksiąg metrykalnych wskazuje na bliskie relacje przynajmniej niektórych nauczycieli z przedstawicielami wiejskich elit⁷. Sprawa jednak wymaga niewątpliwie dalszych badań.

Rozdział drugi, *Dydaktycy regionu – konteksty statystyczne*, nie tylko przedstawia dane dotyczące liczby nauczycieli, ale również uwzględnia podział na funkcje zawodowe, kwalifikacje, wyznanie itp. Prowadzi to do ciekawych obserwacji, na przykład ewangeliczki nie były zainteresowane pracą w placówkach elementarnych (s. 125). Godna pochwały jest ostrożność Autorki przy analizie narodowości nauczycieli (s. 132–133). Jak słusznie wskazuje, język nauczania konkretnych placówek „nie musi pokrywać się z osobistymi preferencjami językowymi, a tym bardziej narodowymi dydaktyków” (s. 133).

Kolejne rozdziały poświęcone są odpowiednio nauczycielom placówek prywatnych i nauczycielkom, gdzie zwrócono uwagę na ewolucję pozycji kobiet w szkolnictwie na Śląsku Cieszyńskim, na przykład na początku XX wieku kierowniczka szkół dla dziewcząt Antonia Bielawska z Herzmanic koło Polskiej Ostrawy, była przełożoną mężczyzny (s. 167). Część drugą wieńczy rozdział *Nauczyciele Śląska Cieszyńskiego na tle inteligencji lokalnej w XIX i na początku XX wieku*, jeden z najciekawszych w całej monografii.

W trzeciej części monografii, zatytułowanej *Aspekty kształcenia i rozwoju zawodowego nauczycieli regionu*, najpierw omówiono szkoły kształcenia zawodowego nauczycieli ludowych. Preparandy, czyli kursy przygotowujące (odpowiednik „kursów metody” w Galicji), od 1851 roku rozwinęto w dwuletni kurs. Później zaczęto zakładać seminaria nauczycielskie. Pierwsze powstało w Bielsku (1867), kolejne w Cieszynie (organizowane od roku szkolnego 1869/1870). Do 1914 roku na Śląsku Cieszyńskim funkcjonowało już siedem zakładów kształcących nauczycieli.

W kolejnych rozdziałach omówiono egzaminy kwalifikacyjne, sposoby doksztalcenia kadry pedagogicznej placówek elementarnych oraz drogi awansu zawodowego personelu szkół ludowych. Szczególnie interesujący jest ten ostatni. Brakowało w omawianym okresie reguł awansu, a często właśnie kwestie awansowe prowadziły do antagonizowania nauczycieli niemieckich i słowiańskich (polskich i czeskich). Tę część

⁷ Na przykład Tomasz Farnik, nauczyciel w Cierlicku, w 1755 r. świadkował na ślubie Jana Pałarczyka, syna karczmarza w Stanisłowicach, i Zuzanny Grycz, córki Jana, wójta Stanisłowic. *Zemský Archiv v Opavě, Sbirka matrik Severomoravského kraje*, sign. Ka VII 7, *Metryki ślubów parafii rzymskokatolickiej pw. św. Trójcy w Cierlicku 1727–1784*, k. 53. W 1758 r. na ślubie Bernarda Damka, nauczyciela w Ogródzonej, świadkiem był Jerzy Zajęc, wójt wioski. M. Morys-Twarowski, *Dzieje chłopskiej rodziny Zajęców z Ogródzonej koło Cieszyna od XVII do początku XX wieku*, „Rocznik Muzeum Górnśląski Park Etnograficzny w Chorzowie” 2016, t. 4, s. 108.

monografii zamyka rozdział poświęcony wynagrodzeniom i warunkom pracy, w którym omówiono także kwestie emerytur nauczycielskich i chorób zawodowych.

Część czwarta monografii, *Blaski i cienie zawodu, stymulatory i inhibitory czyli wewnętrzne i zewnętrzne przygotowanie warsztatu pracy*, traktuje między innymi o inspiracjach pedagogicznych, podręcznikach, wyposażeniu sal lekcyjnych, bibliotekach szkolnych, dodatkowych obowiązkach nauczycieli (np. nauczanie religii i szeroko pojęta profilaktyka zdrowotna).

Często szczegółowe analizy z zakresu historii danego regionu kończą się wezwaniem do badań komparatystycznych. Tymczasem Marzena Bogus, co jest dodatkowym atutem recenzowanej monografii, w zakończeniu zatytułowanym *Postscriptum* porównała środowisko nauczycieli szkół elementarnych ze Śląska Cieszyńskiego z ich kolegami po fachu z Galicji, Wielkiego Księstwa Poznańskiego i Królestwa Polskiego (Kongresówki). Analizą objęła warunki materialne, pochodzenie społeczne, kształcenie, kompetencje, sposoby zatrudniania, nadzór, ocenę władz i sprawy dyscyplinarne, odbiór społeczny i uposażenie. Jest to wręcz wzorcowy przykład, jak należy uprawiać historiografię regionalną – nie tylko opisać pewną rzeczywistość historyczną, ale wkomponować ją w szersze tło.

Pracę uzupełniają tabele, streszczenia w językach angielskim, niemieckim i czeskim oraz ilustracje. Edytorsko książka, szyta w twardej okładce, prezentuje się nienagannie.

Ze spraw zgoła drobnych można zwrócić uwagę na niewłaściwą sekwencję imion księżnej Sydonii Katarzyny (a nie Katarzyny Sydonii, s. 69, przypis 198, acz ten wariant dominuje w starszej literaturze), jeden błąd interpunkcyjny (s. 187, brak kropki po zdaniu „Zatem odnotowano 181 przedstawicieli tzw. wolnych zawodów”) oraz brak indeksu nazw miejscowych.

Na marginesie recenzji pozwolę sobie na pewną refleksję odnośnie do zapisu imion. Zwykle uwagi recenzentów można podzielić na dwie grupy: uwagi obiektywnie zasadne i subiektywne uwagi na zasadzie, jak chciałbym, żeby książka była napisana. Refleksja ta należy do drugiej grupy. Autorka przyjęła, że imiona zapisuje w wersji występującej w źródłach (tj. zazwyczaj niemieckiej) z wyłączeniem osób jednoznacznie deklarujących swoją narodowość (np. Jerzy Kubisz). Jest to rozwiązanie dość często przyjmowane w literaturze regionalnej, ale nie uważam go za trafne. W ten sposób na przykład w monografii pojawia się Johann Schonowski (s. 129, przyp. 187), nauczyciel w Skoczowie, występujący zarówno na łamach współczesnej polskiej prasy, jak i w polskiej literaturze jako Jan Szonowski⁸. Lepszym rozwiązaniem byłaby konsekwentna polonizacja imion, tym bardziej że w omawianym okresie na Śląsku Cieszyńskim zazwyczaj w tekstach w języku polskim imiona zapisywano w wersji polskiej, w języku czeskim w wersji czeskiej, a w języku niemieckim – w wersji niemieckiej. W takim przypadku imię nie oznacza przynależności opisywanej postaci do polskiej grupy narodowej; dodatkowo takie rozwiązanie pozwala uniknąć rozstrzygania o narodowości danej osoby. Wzorem może być tutaj czeska literatura naukowa poświęcona historii Śląska Cieszyńskiego, gdzie raczej

⁸ „Gwiazdka Cieszyńska”, nr 6 z 8 II 1902, s. 69; J. Golec, S. Bojda, *Słownik biograficzny ziemi cieszyńskiej*, t. 3, Cieszyn 1998, s. 238–239.

konsekwentnie zapisuje się imiona w czeskiej wersji językowej, niezależnie od przynależności etnicznej czy narodowej opisywanej osoby. Należy zastrzec, że czeską literaturę trzeba traktować jako wzorzec w ograniczonym zakresie, bo na przykład tworzenie nieistniejących czeskich wariantów polskich nazwisk jest moim zdaniem nieporozumieniem.

Podsumowując, otrzymaliśmy wyczerpujące omówienie uwarunkowań prawnych i zawodowych, w których musieli funkcjonować nauczyciele szkół ludowych na Śląsku Cieszyńskim w XIX i na początku XX wieku. Dodatkową wartością pracy są: przedstawienie omawianej grupy na tle inteligencji regionu oraz ujęcie komparatystyczne.

Jednocześnie na pracę nie należy patrzeć w kontekście jedynie historiografii Śląska Cieszyńskiego. Wypadałoby, aby polska historiografia wyszła z dziewiętnastowiecznego kaftana, utożsamiającego historię Polski z historią państwa o tej nazwie, a w okresie po 1795 roku skupiającego się na ziemiach dawnej Rzeczypospolitej Obojga Narodów. W rozmaitych syntezach autorzy „zapominają” nie tylko o istnieniu Śląska Cieszyńskiego, ale również o Śląsku Dolnym i Górnym, Pomorzu czy Mazurach. Polska historia jest o wiele bardziej różnorodna, mieni się rozmaitymi barwami, tymczasem nawet absolwenci studiów historycznych nieraz otrzymują jej okrojona wersję, skoncentrowaną w przypadku okresu zaborów głównie na Kongresówce, w mniejszym stopniu na Galicji i Wielkim Księstwie Poznańskim.

Stąd też mam nadzieję, że recenzowana monografia zarówno wejdzie do szeroko pojętego obiegu naukowego i stanie się kanoniczną pozycją w bibliografii syntez na temat dziejów szkolnictwa czy stanu nauczycielskiego w XIX i na początku XX wieku, jak i w odpowiednim zakresie będzie wykorzystywana przez autorów opracowań dotyczących historii Polski w „długim wieku XIX”. Powinna zwrócić też uwagę badaczy czeskich i niemieckich, wszak na Śląsku Cieszyńskim w omawianym okresie funkcjonowały również szkoły czeskie i niemieckie.

Michael Morys-Twarowski

Polskie Towarzystwo Historyczne Oddział w Cieszynie

✉ Adres do korespondencji: morys-twarowski@wp.pl